

HISTORICAL SCIENCES

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

DOI: 10.15421/272608

УДК 930.1:929:316.47

О. І. Вовк

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, Україна

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ У ПРОФЕСІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЯК СКЛАДНИК РЕЛЯЦІЙНОЇ БІОГРАФІЇ НАУКОВЦЯ (ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

E-mail: o.i.vovk@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1991-4385>

Анотація. Період кінця ХХ – першої чверті ХХІ ст. ознаменувався оформленням «реляційного повороту» в біографістиці, який передбачає висвітлення життєвого шляху особистості в переплетінні її соціальних зв'язків та міжособистісних відносин. **Мета** дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні значущості стосунків у професійному середовищі як детермінанти життєвої траєкторії науковця, інтелектуальна культура якого за своєю природою є комунікативною. Для досягнення поставленої мети застосовано комплекс загальнонаукових **методів** (дедукція, типологія, абстрагування, узагальнення). **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що автор вводить до наукового обігу концепт «реляційна біографія» і розкриває специфіку застосування принципу реляційності до біографічних студій у контексті історії науки. **Основні результати.** Професійний шлях науковця розглядається у вигляді двох взаємопов'язаних етапів: здобуття освіти та власне професійної діяльності. Ці етапи невіддільно пов'язані з динамікою накопичення, конвертації і реалізації різних форм капіталу (економічного, соціального та культурного). Увага зосереджується на взаємодії науковця з наставником і членами фахового співтовариства. Окреслюються взаємні соціальні ролі наставника та учня, конфігурація мереж комунікації в науковому середовищі, роль інтелектуальних ритуалів та «обрядів переходу» в житті вченого. Висвітлюється специфіка соціальної взаємодії в малих групах науковців. Відзначається можливість переплетення професійних стосунків з іншими формами міжособистісної взаємодії (зокрема дружніми та родинними відносинами). Автор доходить **висновків** про те, що конфігурація соціального середовища, частиною якого є науковець, обумовлює специфіку його позиціонування та самоусвідомлення і формує реляційну ідентичність.

Ключові слова: методологія історичної науки, біографістика, історична біографія, реляційна біографія, соціальні зв'язки, міжособистісні відносини, історія науки, міждисциплінарність.

O. I. Vovk

V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

RELATIONSHIPS IN THE PROFESSIONAL ENVIRONMENT AS A COMPONENT OF A SCHOLAR'S RELATIONAL BIOGRAPHY (HISTORICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT)

Abstract. The late 20th and the first quarter of the 21st century witnessed the emergence of the «relational turn» in biographical studies. This paradigm frames an individual's life path through the intricate interplay of social ties and interpersonal relationships. This study **aims** to theoretically substantiate the significance of professional relationships as a determinant of a scholar's life trajectory, given that their intellectual culture remains inherently communicative by nature. To achieve this goal, the author employs a complex of general scientific **methods**, including deduction, typology, abstraction, and generalization. **The scientific novelty** of this research lies in the introduction of the concept of «relational biography» into academic discourse. Furthermore, the study elucidates the specifics of applying the principle of relationality to biographical studies within the context of the history of science. **Main results.** The author analyzes the scholar's professional path through two interconnected stages: the attainment of education and professional activity proper. These stages align inextricably with the dynamics of accumulating, converting, and realizing various forms of capital (economic, social, and cultural). The research focuses on the interaction between the scholar, the mentor, and members of the professional community. It delineates the mutual social roles of mentor and apprentice, the configuration of communication networks within the scientific environment, and the impact of intellectual rituals and «rites of passage» on a scientist's life. The paper further explores the specifics of social interaction within small groups of researchers and highlights how professional relations often intertwine with other forms of interpersonal interaction, such as friendship and family ties. **Conclusions.** During education and career, the scholar builds an extensive network of social ties and communication channels. These links form the infrastructure of coexistence. Professional relationships directly or indirectly influence the accumulation or erosion of the subject's social, cultural, and economic capital. Such interactions also facilitate the mutual conversion of these capital forms. Furthermore, the social environment determines the scholar's positioning and self-awareness, shaping a relational identity.

Key words: methodology of history, biography studies, historical biography, relational biography, social ties, interpersonal relations, history of science, interdisciplinarity.

Вступ. Життя будь-якої людини невіддільне від загального соціального контексту, який вона засвоює з моменту народження через габітус¹ – систему стійких соціальних звичок та уявлень, які дозволяють індивіду діяти й мислити відповідно до своєї соціальної позиції. Цей процес супроводжується формуванням мережі міжособистісних відносин, які своєю чергою виступають детермінантами особистої життєтворчості. Інакше кажучи, життєвий цикл особистості передбачає постійний взаємоспрямований механізм формування стосунків з оточенням, вплив якого зумовлює особисті трансформації індивіда.

Наприкінці ХХ – у першій чверті ХХІ ст. відбулася інтеграція до біографічного дискурсу ідей про роль міжособистісних стосунків як вагомого чинника еволюції особистості. Активне накопичення емпіричних досліджень у вказаному напрямі дає підстави говорити про загальний «поворот до реляційності» в сучасній біографістиці².

¹ Bourdieu P. Structures, habitus, practiques. In: *Le Sens pratique* / P. Bourdieu. Paris : Minit, 1979. P. 89.

² Styler R. Josephine Butler's Serial Auto/Biography: Writing the Changing Self through the Lives of Others. *Life Writing*. 2017. Vol. 14. Issue 2. P. 172. doi: <https://doi.org/10.1080/14484528.2017.1291267>.

Під реляційною біографією ми розуміємо тип біографічного письма, де людське життя постає як простір коекзистенційної взаємодії, а відтак основний фокус уваги зосереджений на ролі найближчого соціального оточення та міжособистісних відносин у формуванні унікального життєвого шляху особистості.

В основу наведеного визначення покладено концепт коекзистенції (Н. Аббаньяно) як своєрідного зв'язку між людьми, що лежить у самій основі людського існування³. Основоположна теза цього підходу полягає в тому, що індивід може зрозуміти й реалізувати себе, лише співвідносячи з іншими, лише розуміючи і реалізуючи інших в їхньому зв'язку і в їхній суперечності з ним самим⁴.

При написанні реляційної біографії видається доцільним за можливості брати до уваги мережу міжособистісних стосунків індивіда якнайповніше. Це передбачає залучення широкого корпусу джерел, серед яких найважливіше місце відводиться еґодокументам біографованої особи та її найближчого соціального оточення. З огляду на сказане, застосування реляційного підходу стає більш виправданим для дослідження історій життя представників «довгого ХІХ ст.». Однією з визначальних рис цієї епохи вважається професіоналізація, яка стала домінувати в житті освіченого середнього класу Європи і, за висловом В. Рюегга, «пронизала суспільство згори донизу»⁵. Тому, на нашу думку, професійні взаємовідносини у структурі реляційної біографії посідають надзвичайно важливе місце. Особливо це стосується біографічних творів, присвячених діячам науки, оскільки професійна діяльність у такому разі є чи не найважливішим чинником ідентифікації та самоідентифікації «головного героя» оповіді.

Безперечно, інші форми міжособистісних відносин (батьківсько-дитячі, шлюбні, дружні взаємини тощо) також є важливими детермінантами онтогенезу будь-якої особистості і науковця зокрема. Однак висвітлення специфіки кожної з цих форм потребує спеціальної розмови, тому в межах цієї статті не розглядатиметься.

Мета та предмет дослідження. Отже, мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні значущості стосунків у професійному середовищі як детермінанти життєвої траєкторії науковця, інтелектуальна культура якого за своєю природою є комунікативною. **Предметом дослідження** є міжособистісні відносини як основоположний онтогенетичний чинник у парадигмі реляційної моделі біографічного письма.

Історіографія і джерела. Методи дослідження. Концепт реляційності обговорювався в основному літературознавцями належно до осягнення жанру автобіографії. Цей жанр традиційно розглядається як монолог, натомість у науковому дискурсі кінця ХХ – початку ХХІ ст. він набув діалогічного звучання. Так, С. Іган метафорично позначила автобіографію як «дзеркальне відображення», в якому стикаються двоє або більше життів та внутрішніх перспектив⁶. А. Рюггемаєр запропонувала розглядати реляційність як новий літературний жанр, що у ХХІ ст. замінив традиційну автобіографію з її акцентом на індивідуалізмі, глибоко вкоріненому в європейській соціокультурній парадигмі⁷. Натомість Дж. Вотсон виступила проти жанрового виокремлення цього явища, відзначивши, що реляційний аспект притаманний майже всім автобіографічним наративам незалежно від часу їх створення⁸. З нею погодилася К. Шуф, яка, крім

³ Abbagnano N. *Introduzione all'esistenzialismo*. Milano : Il saggiaiore, 1970. P. 123.

⁴ *Ibidem*. P. 148.

⁵ *A History of the University in Europe* / ed. by W. Rüegg. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. Vol. 3. *Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800–1945)*. P. 385.

⁶ Egan S. *Mirror Talk: Genres of Crisis in Contemporary Autobiography*. Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1999. 275 p.

⁷ Rügge-meier A. *Die relationale Autobiographie: Ein Beitrag zur Theorie, Poetik und Gattungsgeschichte eines neuen Genres in der englischsprachigen Erzählliteratur*. Trier: WVT Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2014. 16 s. URL: <https://www.wvt-online.com/media/9783868215243.pdf> (Access date: 31.01.2026).

⁸ Watson J. *Is Relationality a Genre?* *European Journal of Life Writing*. 2016. Vol. 5. P. 16–25. doi: <https://doi.org/10.5463/ejlw.5.201>.

того, вбачала в реляційній автобіографії засіб боротьби з усталеними літературними та соціальними нормами⁹.

Теоретичні дослідження в цьому напрямі стали каталізатором появи декількох термінологічних новел. Наприклад, П. Дж. Ікін увів поняття реляційної ідентичності, представивши автобіографію у вигляді кроснаративної структури, де історія життя однієї людини може бути подане через історію життя іншої людини¹⁰. Н. К. Міллер сконцентрувала увагу на моделі «реляційного Я» як основи автобіографічного проєкту, поглянувши на нього крізь призму гендерних студій¹¹.

Ф. Джеймс і Дж. Норт одними з перших розширили поле застосування концепту реляційності, поєднавши автобіографічний дискурс з загальнобіографічним. Вони схарактеризували втілення принципу реляційності на прикладі конкретно-біографічних студій, присвячених особистостям XVIII–XIX ст., окреслили специфіку джерельної бази таких досліджень, сформулювали перспективи їх подальшого розвитку¹². Л. І. Буряк також розглядала біографічні та автобіографічні тексти в їх єдності. На її думку, такі тексти можна розуміти як діалог, в якому міркування співрозмовників взаємно підтримуються, продовжуються, доповнюються або спростовуються¹³. Н. І. Любовець окреслила комунікативний потенціал мемуарів крізь призму діалогічної та коекзистенційної теорії¹⁴.

Потрібно зазначити, що за останні роки українська наука збагатилася низкою публікацій, які можуть бути марковані як реляційно-біографічні (див., наприклад, часописи «Українська біографістика», «Дослідження з історії і філософії науки і техніки» та ін.)¹⁵. Водночас, попри наявність вищезазначених теоретико-методологічних і прикладних студій, потрібно констатувати, що з загальних позицій історичної науки (включно з історією науки і техніки) проблема реляційної біографії в цілому ще майже недосліджена.

Зауважимо, що питання недостатньої залученості напрацювань соціології та наукознавства для створення історико-біографічних творів, присвячених науковцям, обговорювалося ще в перші роки незалежності України¹⁶. Втім, виявлений розрив навіть у загальному масиві вітчизняної біографіки не до кінця подоланий і досі попри

⁹ Schoof K. Dispossessed by Norms Like Autonomy: Rethinking Relational Autobiography with Butler and Berlant. *Literature Compass*. 2023. Vol. 20: e12700. doi: <https://doi.org/10.1111/lic3.12700>.

¹⁰ Eakin P. J. *How Our Lives Become Stories: Making Selves*. Ithaca : Cornell University Press, 1999. 224 p.

¹¹ Miller N. K. The Entangled Self: Genre Bondage in the Age of the Memoir. *PMLA*. 2007. Vol. 122. Issue 2. P. 537–548.

¹² James F., North J. Writing Lives Together: Romantic and Victorian Auto/Biography. *Life Writing*. 2017. Vol. 14. Issue 2. P. 133–138. doi: <https://doi.org/10.1080/14484528.2017.1291063>.

¹³ Буряк Л. І. (Авто)біографія в сучасному науково-публіцистичному дискурсі: поліфонія презентацій. У кн.: *Українська біографіка XXI століття: мозаїка контекстів і форм* / В. І. Попик, Г. А. Александрова, Л. І. Буряк та ін. ; редкол. : В. І. Попик та ін. Київ : [Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського], 2021. С. 71.

¹⁴ Любовець Н. І. Мемуари як інформаційно-комунікативний ресурс: сучасний вимір репрезентацій. У кн.: *Українська біографіка XXI століття: мозаїка контекстів і форм* / В. І. Попик, Г. А. Александрова, Л. І. Буряк та ін. ; редкол. : В. І. Попик та ін. Київ : [Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського], 2021. С. 102–106.

¹⁵ Див., наприклад: Александрова Г. А. Леся Українка та Іван Стешенко: біографічні контексти спілкування за епістолярієм та спогадами сучасників. *Українська біографістика*. 2021. Вип. 21. С. 120–143 (in Ukrainian). doi: <https://doi.org/10.15407/ub.21.120>; Іваницька С. Г. Сергій Єфремов та Віктор Петров: відмінність естетичних уподобань чи конфлікт генерацій? *Українська біографістика*. 2019. Вип. 18. С. 136–159. doi: <https://doi.org/10.15407/ub.18.136>; Кирчів У. А. Іван Лисяк-Рудницький та Пьотр Равич: українсько-єврейська дружба. *Українська біографістика*. 2019. Вип. 18. С. 105–115. doi: <https://doi.org/10.15407/ub.18.105>; Савчук В. С. Геологи Єфімови в історії вітчизняної науки та вищої освіти. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. 2018. Т. 27. № 1. С. 30–36. doi: <https://doi.org/10.15421/261806> та ін.

¹⁶ Посохов С. И. Социальная история советской науки (конец 1920 – начало 1940-х гг.): проблемы историографии / отв. ред. С. М. Куделко. Харьков : ХГУ, 1994. С. 149.

його очевидну значущість¹⁷. На нашу думку, ця стаття в перспективі певною мірою сприятиме заповненню цієї прогалини.

Зважаючи на специфіку обраної теми, як **джерельні матеріали** були залучені праці в галузі поведінкових наук (культурної антропології, соціальної психології, соціології), а також наукознавства, які на емпіричному й теоретичному рівнях розкривають закономірності особистісного взаємовпливу. Це дало змогу окреслити роль міжособистісних стосунків у житті біографованих осіб загалом та науковців зокрема.

Методологічно дослідження спирається на **загальнонаукові принципи** системності та міждисциплінарності. Принцип системності дав змогу поглянути на людське життя як на складну біосоціальну систему, яку можливо дослідити лише враховуючи її багатоаспектність. Завдяки принципу міждисциплінарності вдалося поєднати у спільному історико-біографічному полі напрацювання суміжних соціальних наук для окреслення загальних патернів людської поведінки в міжособистісному просторі.

Реалізація вказаних принципів стала можливою завдяки застосуванню комплексу **методів**. Стаття побудована за дедуктивною схемою, тобто характер впливу оточення на біографовану особу виводиться з загальних закономірностей міжособистісної взаємодії. Метод типології дав можливість відділити професійні стосунки від інших форм міжособистісних стосунків. За допомогою методу абстрагування були виявлені загальні значущі ознаки коекзистенційної взаємодії, здатні вплинути на життєву траєкторію особистості. Метод узагальнення сприяв екстраполяції отриманих результатів на весь масив історико-біографічних творів реляційного типу.

Основний матеріал і результати. Ми вважаємо, що в загальному вигляді життєвий шлях індивіда у професійній сфері складається з двох етапів: здобуття освіти та власне професійної діяльності. Ці етапи є взаємообумовленими, а часто і нерозділеними в часі (що особливо притаманне науковій сфері)¹⁸. Водночас вони невіддільно пов'язані з динамікою накопичення, конвертації і реалізації різних форм капіталу.

Відомо, що П. Бурдье виділяв три форми капіталу: економічний – безпосередньо конвертується у гроші й інституалізується у вигляді прав власності; культурний – інституалізується у формі освітніх кваліфікацій і за певних умов може бути конвертований в економічний капітал¹⁹; соціальний – являє собою сукупність реальних або потенційних ресурсів, пов'язаних з володінням сталою мережею більш або менш інституалізованих відносин взаємного знайомства і визнання, тобто з членством у групі, причому остання дає своїм членам опору у вигляді колективного капіталу, репутації, що дозволяє їм отримувати кредити у всіх значеннях цього слова²⁰.

Відповідно, можна сказати, що у процесі навчання індивід удосконалює закладений родиною культурний капітал і масштабує мережу соціальних зв'язків як основу соціального капіталу. Згодом, реалізуючись як професіонал, він, з одного боку, своєю творчою працею примножує різні форми суспільного капіталу, а з іншого – використовує власні накопичені ресурси, прагнучи конвертувати їх в економічний капітал. Крім того, протягом життя особистості відбувається постійна зміна обсягу всіх форм капіталу, що може як нагромаджуватися, так і девальвуватися.

Розглянемо визначені нами вище етапи професійного становлення науковця з точки зору коекзистенції. Так, здобуваючи освіту, він безпосередньо стикається з двома основними групами соціальних акторів: товаришами з навчання та наставниками. При цьому, на нашу думку, стосунки першої групи можуть маркуватися як потенційно дружні (наприклад, між однокурсниками: ця форма взаємин потребує окремої уваги і в межах нашої статті розглядатися не буде); або як власне професійні (наприклад,

¹⁷ Попик В. І. Біографіка: феномен культури і науки, інформаційний ресурс суспільства. Київ : [Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського], 2021. С. 49–50.

¹⁸ Посохов С. И. Социальная история советской науки (конец 1920 – начало 1940-х гг.): проблемы историографии / отв. ред. С. М. Куделко. Харьков : ХГУ, 1994. С. 65.

¹⁹ Bourdieu P. Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital. In: *Soziale Ungleichheiten (Soziale Welt, Sonderheft 2)* / ed. R. Kreckel. Goettingen : Otto Schwartz & Co., 1983. P. 183.

²⁰ Ibidem. P. 189.

між аспірантами), що буде спеціально розглянуто далі. Тому зараз перейдемо до характеристики стосунків індивіда з його наставниками.

У процесі формування майбутнього професіонала, а надто науковця, важко переоцінити роль наставника як значущого Іншого, який радить, навчає, захищає та підтримує молодшу людину, ще недостатньо досвідчену та не дуже добре обізнану у світі²¹. Від його людського такту та педагогічної майстерності, здатності або нездатності вчасно помітити задатки учня й розвинути їх або, навпаки, покласти край небажаному, значною мірою може залежати конфігурація життєвої траєкторії індивіда.

При цьому стосунки в діаді «наставник – учень» є суб'єкт-суб'єктивними²², тобто взаємоспрямованими. Вони протікають у трьох вимірах: соціальному, інтелектуальному та емоційному²³. Стосовно учня наставник виконує низку ролей, серед яких той, хто надає підтримку, – провідник, порадник, викладач, захисник, консультант²⁴. Своєю чергою у науковому середовищі учень для наставника може виступати генератором нових ідей, провідником інновацій, руйнівником стереотипів, катализатором продуктивності і навіть джерелом академічного «омолодження»²⁵.

На думку А. Амбросетті, Б. А. Найта та Дж. Деккерса, взаємообумовлені ролі наставника та підопічного можуть бути описані крізь призму трьох компонентів: реляційного, розвивального й контекстуального. Так, реляційний компонент безпосередньо охоплює людські взаємовідносини, що можуть мати як особистий, так і професійний характер. Розвивальний компонент передбачає співпрацю щодо передачі теоретичного і практичного досвіду (наставник) та його реєстрацію (учень). Нарешті, контекстуальний компонент зосереджений на специфічних нюансах професії та на тому, як саме знання та навички передаються підопічному²⁶.

Важливим аспектом видається притаманна науковій спільноті «генетична наступність» між наставниками та учнями. Так, належність до певної наукової школи часто є засобом суспільної та індивідуальної ідентифікації особистості у фаховому середовищі, коли науковець А позиціюється як учень науковця Б, або навпаки – Б маркується як учитель А, й обидва вони є наступниками В як «батька-засновника» цієї школи генетичного типу. При цьому важливим чинником є статус наукової школи, оскільки, відповідно до так званого ефекту Матвія, нові зв'язки у мережі з більшою ймовірністю приєднуються до тих вузлів, які вже мають багато зв'язків. Іншими словами, належність до наукової школи з високим інституційним капіталом збільшує шанси її члена на визнання у професійній спільноті²⁷. Ці спостереження підтверджуються емпіричними даними (наприклад, серед 55 лауреатів Нобелівської премії, які жили в США станом на 1975 р., 34 у молодості працювали під керівництвом нобелівських лауреатів попередніх поколінь)²⁸.

Важливу роль у процесі професійного становлення вченого відіграють традиції та інтелектуальні ритуали, серед яких особливе місце посідає захист дисертації як

²¹ Ambrosetti A. The Portrayal of the Teacher as Mentor in Popular Film: Inspirational, Supportive and Life-Changing? *M/C Journal*. 2016. Vol. 19. Issue 2. doi: <https://doi.org/10.5204/mcj.1104>.

²² Бойко А. Суб'єкт-суб'єктивні відносини у педагогічному процесі загальноосвітньої і вищої школи. *Педагогічні науки*. 2012. Вип. 54. С. 5–14.

²³ Lentz E., Allen T. D. Reflections on Naturally Occurring Mentoring Relationships. In book: *The Blackwell Handbook of Mentoring: A Multiple Perspectives Approach* / eds. T. D. Allen, L. T. Eby. Malden, MA : Blackwell, 2007. P. 160.

²⁴ Ambrosetti A. The Portrayal of the Teacher as Mentor in Popular Film: Inspirational, Supportive and Life-Changing? *M/C Journal*. 2016. Vol. 19, Issue 2. doi: <https://doi.org/10.5204/mcj.1104>.

²⁵ Основы науковедения / под ред. С. Микулинского [и др.]. Москва : Наука, 1985. С. 157 (in Russian).

²⁶ Ambrosetti A., Knight B. A., Dekkers J. Maximizing the Potential of Mentoring: A Framework for Pre-Service Teacher Education. *Mentoring and Tutoring: Partnership in Learning*. 2014. Vol. 22, Issue 3. P. 225–226. doi: <https://doi.org/10.1080/13611267.2014.926662>.

²⁷ Perc M. The Matthew Effect in Empirical Data. *Journal of the Royal Society Interface*. 2014. Vol. 11. Issue 98: 20140378. doi: <https://doi.org/10.1098/rsif.2014.0378>.

²⁸ Основы науковедения / под ред. С. Микулинского [и др.]. Москва : Наука, 1985. С. 171.

своєрідний обряд пропуску в наукове співтовариство і комунікативна практика²⁹. Взаємодія з членами цього співтовариства, у т. ч. з наставниками, втілена в ритуалізованій формі й водночас забарвлена специфікою індивідуальних стосунків (які можуть набувати характеру співробітництва, конкуренції, протистояння тощо)³⁰, безпосередньо визначає або щонайменше істотно впливає на те, наскільки вдало молодий науковець здійснить цей «обряд переходу»³¹ і як складатиметься його подальший шлях у науці.

Відносини наставництва в дечому перетинаються з дружніми (наприклад, обидві ці форми передбачають довіру і взаємність). Втім, більш поширеною є точка зору, що між ними існує принципова відмінність, яка полягає в іманентно закладеній нерівності статусів наставника та підопічного, а також інструментальності наставницької підтримки, що відчиняє учневі «двері існування»³², тобто є чи не найголовнішою фігурою у процесі професійної «ініціації» підлеглого.

Що стосується міжособистісних стосунків на етапі професійної реалізації індивіда (під час навчання в аспірантурі та процесі безпосередньої роботи в науковому колективі), то вони також за своєю природою є ієрархічними, оскільки передбачають наявність начальників та підлеглих, формальних і неформальних лідерів та «рядових» учасників спільноти. Ці відносини подекуди можуть мати стохастичний характер і більшою мірою обумовлені соціально, аніж індивідуально (наприклад, порівняно з дружніми стосунками).

У процесі наукової діяльності важлива роль належить комунікації, яка є невіддільною частиною процесу наукового пізнання. У середовищі науковців спілкування являє собою не тільки обмін інформацією, обговорення та критику ідей, моральну підтримку, але й трансфер «особистого знання» та неформалізованих прийомів мислення, які неможливо вивчити за підручниками³³.

Структура професійної комунікації може бути подана у вигляді декількох різних за своєю архітектурою моделей. Зокрема, В. І. Карасик запропонував виділяти модель-павутину, притаманну малим соціальним групам, коли всі спілкуються з усіма; модель-коло, коли зв'язок реалізується у парах спілкування АБ, БВ, ВГ, ГД, ДА; модель-колесо з лідером у центрі і пов'язаними з ним людьми тощо³⁴. На думку І. І. Колесник, «павутинний» тип моделі може описувати велику професійну корпорацію (наприклад, середовища істориків, соціологів тощо), а модель-коло співвідноситься з академічною науковою школою³⁵.

Специфіка коекзистенції в робочих колективах (у т. ч. наукових групах і в середовищі аспірантів) підпорядковується загальній логіці соціально-психологічної взаємодії. Так, відомо, що одна і та сама людина може діяти по-різному залежно від того, перебуває вона наодинці чи в товаристві³⁶. Це, безперечно, може вплинути на її загальну біографічну траєкторію. Наприклад, відомо, що людям переважно властиві соціальні лінощі (коли при збільшенні обсягу команди через дифузію відповідаль-

²⁹ Корзун В. П. От редколлегии. *Мир историка: историографический сборник*. 2010. Вып. 6. С. 6.

³⁰ Посохов С. «Считаю для себя неприличным...»: этические аспекты процесса защиты диссертаций в университетах Российской империи XIX – начала XX вв. *Харківський історіографічний збірник*. 2012. Вып. 11. С. 131–151.

³¹ Van Genner A. Les rites de passage. Etude systématique des rites. Paris : Librairie critique Emile Nourry, 1909. 288 p.

³² Lunsford L. G. Mentors as Friends. In book: *The Psychology of Friendship* / ed. by M. Hojjat, A. Moyer. Oxford : Oxford University Press, 2017. P. 141–156.

³³ Основы науковедения / под ред. С. Микулинского [и др.]. Москва : Наука, 1985. С. 157.

³⁴ Карасик В. И. Язык социального статуса. Москва : Институт языкознания АН СССР, Волгоградский педагогический институт, 1991. С. 51.

³⁵ Колесник І. І. Гоголь. Мережі культурно-інтелектуальних комунікацій. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. С. 62.

³⁶ Borek A. J., Abraham C. How Do Small Groups Promote Behaviour Change? An Integrative Conceptual Review of Explanatory Mechanisms. *Applied Psychology: Health and Well-Being*. 2018. Vol. 10. Issue 1. P. 30–61. doi: <https://doi.org/10.1111/aphw.12120>.

ності зменшується внесок окремих учасників)³⁷ та соціальний конформізм (тобто схильність погоджуватися з точкою зору більшості, навіть очевидно помилковою, з остраху стати «білою вороною») ³⁸. Водночас представники «опонентського кола»³⁹ також можуть істотно впливати на соціальну групу, причому їхній тиск спричиняє не просто зовнішню конформну згоду, а змінює перцептивно-когнітивний код, тобто специфіку сприйняття і трактування зовнішніх явищ⁴⁰.

Досвід спільної діяльності, а також взаємодії (як безпосередньої, так і референтної) з представниками професійної спільноти, є особливо важливим для інтелектуалів. Відповідно до концепції Р. Коллінза, синергетичний або антагоністичний ефект такої взаємодії обумовлюється коливаннями емоційної енергії, що виступає своєрідним «паливом» для творчості. Наприклад, успішний виступ лектора перед аудиторією як акт реалізації особистого культурного капіталу через презентацію ідей та інтелектуальних проєктів одночасно надихає і доповідача, і слухачів. Натомість неможливість лектора повною мірою донести зміст своїх міркувань до слухачів, так само як і неспроможність аудиторії осягнути почуте, спричинює взаємну емоційну пригніченість. Процеси накопичення або витрачання емоційної енергії мають кумулятивний характер і здатні в довгостроковій перспективі впливати на продуктивність діяльності вченого, як і будь-якої творчої особистості⁴¹.

Питання щодо того, як саме інші члени малої групи впливають на конкретного індивіда, ще недостатньо висвітлене в літературі, хоча окремі закономірності уже виявлені. Наприклад, існують дані про те, що люди, які мали досвід напружених взаємовідносин на робочому місці, частіше стикаються з негативними наслідками для здоров'я (такими як депресія і симптоми, аналогічні до посттравматичного стресу)⁴², що може змінювати конфігурацію їхнього життєвого шляху. Ми вважаємо, що ступінь цього впливу залежить, по-перше, від місця Іншого в соціальній ієрархії (що визначає формальні наслідки для біографованої особи: підвищення або пониження по службі, звільнення тощо), а, по-друге, від того, яке значення у власному житті сам індивід відводить Іншому (що впливає насамперед на його психоемоційну сферу).

Професійна діяльність також часто характеризується переплетенням формальних стосунків з неформальними (зокрема дружніми або родинними)⁴³. Водночас важливо брати до уваги і значущість так званих слабких зв'язків, які сформовані, наприклад, колишніми колегами або однокурсниками, ситуативними знайомцями на конференціях тощо. Існують дані про те, що ці люди навіть більшою мірою, ніж представники найближчого соціального оточення індивіда, можуть вплинути на його кар'єрну траєкторію, соціальну мобільність тощо⁴⁴.

Висновки. Таким чином, можемо підсумувати, що міжособистісні стосунки у професійному середовищі є важливим чинником впливу на біографію науковця. На етапах здобуття освіти та власне професійної діяльності він вибудовує розгалужену систему соціальних зв'язків та каналів комунікації, які є інфраструктурним каркасом

³⁷ Kravitz D. A., Martin B. Ringelmann Rediscovered: The Original Article. *American Psychological Association*. 1986. Vol. 50. Issue 5. P. 936. doi: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.50.5.936>.

³⁸ Asch S. Opinions and Social Pressure. *Scientific American*. 1955. Vol. 193, No. 5. P. 31–35. doi: <https://doi.org/10.1038/scientificamerican1155-31>.

³⁹ Ярошевский М. Г. Оппонентский круг и научное открытие. *Вопросы философии*. 1983. № 10. С. 49–62.

⁴⁰ Moscovici S., Lage A. Studies in Social Influence III: Majority versus Minority Influence in a Group. *European Journal of Social Psychology*. 1976. Vol. 6. Issue 2. P. 149–174. doi: <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420060202>.

⁴¹ Collins R. *The Sociology of Philosophies. A Global Theory of Intellectual Change*. Cambridge ; London : Harvard University Press, 1998. P. 82–88.

⁴² Gamian-Wilk M., Bjokelo B., Madeja-Bien K. Coping Strategies to Exposure to Workplace Bullying. *Forum Osviatowe*. 2017. Vol. 29. Issue 2. P. 79–94.

⁴³ Pettinger L. Friends, Relations and Colleagues: The Blurred Boundaries of the Workspace. *The Sociological Review*. 2005. Vol. 53. Issue 2 suppl. P. 37–55. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2005.00571.x>.

⁴⁴ Granovetter M. S. The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*. 1973. Vol. 76. Issue 6. P. 1360–1380. doi: <https://doi.org/10.1086/225469>.

коекзистенції. Міжособистісні стосунки у професійній сфері прямо або опосередковано позначаються на процесах нагромадження або ерозії соціального, культурного та економічного капіталу біографованої особи, а також взаємної конвертації всіх його форм. Крім того, конфігурація соціального середовища, частиною якого є науковець, обумовлює специфіку його позиціонування та самоусвідомлення і формує реляційну ідентичність.

REFERENCES

1. Aleksandrova, H. A. (2021). Lesia Ukrainka ta Ivan Steshenko: biohrafichni konteksty spilkuвання za epistoliariumem ta spohadamy suchasnykiv [Lesya Ukrainka and Ivan Steshenko: biographical contexts of communication by epistolary and memories of contemporaries]. *Ukrainska biohrafistyka*, 21, 120–143 (in Ukrainian). doi: <https://doi.org/10.15407/ub.21.120>.
2. Abbagnano, N. (1970). *Introduzione all'esistenzialismo*. Milano, Il saggiatore, 200 p.
3. Ambrosetti, A. (2016). The Portrayal of the Teacher as Mentor in Popular Film: Inspirational, Supportive and Life-Changing? *M/C Journal*, 19(2). doi: <https://doi.org/10.5204/mcj.1104>.
4. Ambrosetti, A., Knight, B. A., & Dekkers, J. (2014). Maximizing the Potential of Mentoring: A Framework for Pre-service Teacher Education. *Mentoring & Tutoring: Partnership in Learning*, 22(3), 224–239. doi: <https://doi.org/10.1080/13611267.2014.926662>.
5. Asch, S. (1955). Opinions and Social Pressure. *Scientific American*, 193(5), 31–35. doi: <https://doi.org/10.1038/scientificamerican1155-31>.
6. Borek, A. J., & Abraham, C. (2018). How Do Small Groups Promote Behaviour Change? An Integrative Conceptual Review of Explanatory Mechanisms. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 10(1), 30–61. doi: <https://doi.org/10.1111/aphw.12120>.
7. Bourdieu, P. (1983). Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital. Ss. 183–198. In R. Kreckel (Ed.). *Soziale Ungleichheiten (Soziale Welt, Sonderheft 2)*. Goettingen: Otto Schwartz & Co., 1983, 408 s.
8. Bourdieu, P. (1979). Structures, habitus, pratiques. Pp. 87–110. In P. Bourdieu. *Le Sens pratique*. Paris: Minuit, 475 p.
9. Boyko, A. (2012). Sub'iekt-sub'iektni vidnosyny u pedahohichnomu protsesi zahalnoosvitnoi i vyshchoi shkoly [The subject-to-subject relation in the pedagogical process of the general and the higher school]. *Pedahohichni nauky*, 54, 5–14. (in Ukrainian).
10. Buriak, L. I. (2021). (Avto)biohrafia v suchasnomu naukovo-publitsystychnomu dyskursi: polifoniia prezentatsii [(Auto)biography in Contemporary Scholarly-Publicistic Discourse: Polyphony of Presentations]. Pp. 59–98. In Popyk V. I. et al. (Eds.) *Ukrainska biohrafika KhKhI stolittia: mozaika kontekstiv i form [Ukrainian Biographical Studies in the 21st Century: A Mosaic of Contexts and Forms]*. Kyiv: V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 400 p. (in Ukrainian).
11. Collins, R. (1988). *The Sociology of Philosophies. A Global Theory of Intellectual Change*. Cambridge; London: Harvard University Press, 1121 p.
12. Eakin, P. J. (1999). *How Our Lives Become Stories: Making Selves*. Ithaca: Cornell University Press, 224 p.
13. Egan, S. (1999). *Mirror Talk: Genres of Crisis in Contemporary Autobiography*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 275 p.
14. Gamian-Wilk, M., Bjokelo, B., & Madeja-Bien, K. (2017). Coping Strategies to Exposure to Workplace Bullying. *Forum Oswiatowe*, 29(2), 79–94.
15. Granovetter, M. S. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 76(6), 1360–1380. doi: <https://doi.org/10.1086/225469>.
16. Ivanytska, S. H. (2019). Serhii Yefremov ta Viktor Petrov: vidminnist estetychnykh upodoban chy konflikt heneratsii? [Serhiy Yefremov and Viktor Petrov: the difference of aesthetic preferences or conflict of generations?]. *Ukrainska biohrafistyka*, 18, 136–159. (in Ukrainian). doi: <https://doi.org/10.15407/ub.18.136>.
17. James, F., & North, J. (2017). Writing Lives Together: Romantic and Victorian Auto/biography. *Life Writing*, 14(2), 133–138. doi: <https://doi.org/10.1080/14484528.2017.1291063>.
18. Jaroshevskij, M. G. (1983). Opponent's circle and scientific discovery. *Voprosy filosofii*, (10), 49–62.
19. Karasik, V. I. (1991). *Jazyk social'nogo statusa [The Language of Social Status]*. Moscow: Institute of Linguistics, USSR Academy of Sciences, Volgograd Pedagogical Institute, 495 p. (in Russian).

20. Kolesnyk, I. I. (2009). *Hohol. Merezhi kulturno-intelektualnykh komunikatsii* [Gogol: Networks of Cultural and Intellectual Communications]. Kyiv: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine, 596 p. (in Ukrainian).
21. Korzun, V. P. (2010). Ot redkollegii [From the editorial board]. *Mir istorika: istoriograficheskij sbornik*, 6, 6–8 (in Russian).
22. Kravitz, D. A., & Martin, B. Ringelmann Rediscovered: The Original Article. *American Psychological Association*, 50(5), 936. doi: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.50.5.936>.
23. Kyrchiv, U. A. (2019). Ivan Lysiak-Rudnytskyi ta Potr Ravych: ukraïnsko-ievreiska družhba [Ivan Lysiak-Rudnytsky and Piotr Rawicz: Ukrainian-Jewish friendship]. *Ukrainska biohrafistyka*, 18, 105–115 (in Ukrainian). doi: <https://doi.org/10.15407/ub.18.105>.
24. Lentz, E., & Allen, T. D. (2007). *Reflections on Naturally Occurring Mentoring Relationships*. Pp. 159–162. In Allen T. D., Eby L. T. (Eds.). *The Blackwell Handbook of Mentoring: A Multiple Perspectives Approach*. Malden, MA: Blackwell, 506 p. doi: <https://doi.org/10.1111/b.9781405133739.2007.00010.x>.
25. Liubovets, N. I. (2021). Memuary yak informatsiino-komunikatyvnyi resurs: suchasnyi vymir reprezentatsii [Memoirs as an Information-Communicative Resource: The Contemporary Dimension of Representations], Popyk V. I. et al. (Eds.) *Ukrainska biohrafika KhKhI stolittia: mozaika kontekstiv i form* [Ukrainian Biographical Studies in the 21st Century: A Mosaic of Contexts and Forms] (pp. 99–142). Kyiv: V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 400 p. (in Ukrainian).
26. Lunsford, L. G. (2017). Mentors as Friends. In Hojjat M., Moyer A. (Eds.). *The Psychology of Friendship* (pp. 141–156). Oxford: Oxford University Press, 317 p.
27. Mikulinsky, S. (Ed.). (1985). *Osnovy naukovedeniya* [Fundamentals of Science Studies]. Moscow: Nauka, 432 p. (in Russian).
28. Miller, N. K. (2007). The Entangled Self: Genre Bondage in the Age of the Memoir. *PMLA*, 122(2), 537–548.
29. Moscovici, S., & Lage, A. (1976). Studies in Social Influence III: Majority versus Minority Influence in a Group. *European Journal of Social Psychology*, 6(2), 149–174. doi: <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420060202>.
30. Perc, M. (2014). The Matthew Effect in Empirical Data. *Journal of the Royal Society Interface*, 11(98): 20140378. doi: <https://doi.org/10.1098/rsif.2014.0378>.
31. Pettinger, L. (2005). Friends, Relations and Colleagues: The Blurred Boundaries of the Workspace. *The Sociological Review*, 53(2 suppl), 37–55. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2005.00571.x>.
32. Popyk, V. I. (2021). *Biohrafika: fenomen kultury i nauky, informatsiinyi resurs suspilstva* [Biographica: A Phenomenon of Culture and Science, an Information Resource for Society]. Kyiv: V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 528 p. (in Ukrainian).
33. Posokhov, S. I. (1994). *Social'naya istoriya sovet'skoy nauki (konec 1920 – nachalo 1940-h gg.): problemy istoriografii* [Social history of Soviet science (late 1920s – early 1940s): problems of historiography]. Kharkiv: Kharkiv State University, 152 p. (in Russian).
34. Posokhov, S. «Schitaju dlja sebja neprilichnym...»: jeticheskie aspekty processa zashhity dissertacij v universitetah Rossijskoj imperii XIX – nachala XX vv. [«It is truly obscene...»: ethical aspects of the defence of dissertations in Russian universities in the 19th – early 20th centuries]. *Harkivs'kij istoriografichnij zbirnik*, 11, 131–151 (in Russian).
35. Rüegg, W. (Ed.). (2004). *A History of the University in Europe.: Vol. 3. Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800–1945)*. Cambridge: Cambridge University Press, 746 p.
36. Rüggeheimer, A. (2014). *Die relationale Autobiographie: Ein Beitrag zur Theorie, Poetik und Gattungsgeschichte eines neuen Genres in der englischsprachigen Erzählliteratur*. Trier: WVT Wissenschaftlicher Verlag Trier, 16 s. <https://www.wvt-online.com/media/9783868215243.pdf>.
37. Savchuk, V. S. (2018). Heolohy Yefimovy v istorii vitchyznianoï nauky ta vyshchoï osvity [The Geologists Efimovy in the history of national science and higher education Authors]. *Doslidzhennia z istorii i filosofii nauky i tekhniky*, 27(1), 30–36 (in Ukrainian). doi: <https://doi.org/10.15421/261806>.
38. Schoof, K. (2023). Dispossessed by Norms Like Autonomy: Rethinking Relational Autobiography with Butler and Berlant. *Literature Compass*, 20: e12700. doi: <https://doi.org/10.1111/lic3.12700>.

39. Styler, R. (2017). Josephine Butler's Serial Auto/Biography: Writing the Changing Self through the Lives of Others. *Life Writing*, 14(2), 171–184. doi: <https://doi.org/10.1080/14484528.2017.1291267>.
40. Van Gennep, A. (1909). *Les rites de passage. Etude systématique des rites*. Paris: Librairie critique Emile Nourry, 288 p.
41. Watson, J. (2016). Is Relationality a Genre? *European Journal of Life Writing*, 5, 16–25. doi: <https://doi.org/10.5463/ejlw.5.201>.

Надійшла до видання 15.02.2026.

Прийнята до друку після рецензування 10.03.2026.

DOI: 10.15421/272609

УДК 94:622](477)"18/19"(092)

О. Б. Шляхов

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна

ОЛЕКСАНДР ФЕНІН: СОЦІОПРОФЕСІЙНИЙ ПОРТРЕТ ІНЖЕНЕРА ТА ГІРНИЧОПРОМИСЛОВЦЯ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

E-mail: alexshlyahov@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0752-4061>

Анотація. Вступ. У пореформену добу в українських етнічних землях Російської імперії відбувається форсована індустріалізація та активно формується капіталістичне ринкове господарство. Важливим його складником було приватне підприємництво. **Мета дослідження** – реконструювати діяльність інженера Олександра Феніна в кам'яновугільній промисловості Донецького басейну наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., розкрити особливості його громадської роботи у складі організації південних гірничопромисловців. **Наукова новизна:** на основі широкого кола джерел розглянуто постать інженера Олександра Івановича Феніна – відомого громадського діяча та промисловця кінця ХІХ – початку ХХ ст. **Основні результати.** З'ясовано, що наприкінці ХІХ ст. у Донецькому вугільному басейні одна за одною створюються великі гірничопромислові компанії та одноосібні фірми, які все більше потребували технічних спеціалістів – інженерів і техніків. Серед таких осіб, які на початку 1890-х рр. розпочали свій професійний шлях на посадах інженерів у вугільнодобувних товариствах регіону, був і О. Фенін, який закінчив Петербурзький гірничий інститут. Від 1895 р. він керував побудовою великого Веровського рудника, який належав Російсько-Бельгійській металургійній компанії, за що в підсумку був нагороджений персональною срібною медаллю Паризької Всесвітньої виставки. З 1899 до 1911 р. Фенін був директором-розпорядником потужної Британської компанії, яка здійснювала видобуток вугілля на Максимовському руднику Донбасу. В 1907 р. Олександр Фенін був обраний заступником голови Ради З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії. На цій відповідальній посаді перебував протягом 12 років. Був він і серед організаторів рятувальної служби на шахтах Донецького басейну. Приділено увагу політичним поглядам Феніна та його ставленню до робітничого питання. Зазначено, що в період Першої демократичної революції він перебував у складі партії кадетів. **Висновки.** Наголошено, що гірничий інженер Фенін, використовуючи свої знання та вміння, зумів стати одним з яскравих представників технічної інтелігенції, який досяг вагомих успіхів у своїй діяльності в гірничій промисловості Донецького басейна в пореформену добу. Як представник топ менеджерів-промисловців відіграв непересічну роль в індустріальній розбудові регіону.

Ключові слова: О. І. Фенін, інженер, Донецький басейн, гірничо-промисловість, підприємницька діяльність.